

grænset mål. Han har villet vise, hvorledes den nyortodokse gejstlighed, der kun ville lade sig lede af teologiske argumenter, uundgåeligt måtte komme i konflikt med en verdslig magt, der ikke kunne indrømme præsteskrabet førstepladsen i det politiske liv, og hvorledes det trods al offervilje måtte bukke under i konflikten, fordi det brugte teologien til at tilsløre virkeligheden. Inden for de rammer, som Nyholm selv har opstillet, har han med sit værk ydet et bidrag til den nationale konflikts historie i Sønderjylland, som vil blive stående.

G. Japsen

Vibeke Harsberg: *Nordslesvigske embedsmænd 1848-1851* (Arkivserien nr. 8). Odense 1979. 49 s.

Det dupliserede hæfte rummer statistiske oversigter med kommentar over udskiftningen af nordslesvigske centralembedsmænd, lokale embedsmænd og præster fra det slesvigholstenske oprørs udbrud i 1848 til det danske styres reetablering (Tillisch's afgang 13.7. 1851). Ved nordslesvigske centralembedsmænd forstås embedsmænd i de af den danske regering anerkendte myndigheder, der havde med administrationen af hele Slesvig at gøre. Beklageligvis er der ikke medtaget oplysninger om embedsmændene i de af oprørsregeringerne etablerede centralorganer, skønt de 1848-1849 havde den faktiske magt i Nordslesvig. Statistikkens over præsterne medtager ikke alene de ca. 70 sogne under Slesvig stift, men også de ca. 50 sogne under kongerigske stifter, hvorved kommentarens ræsonnementer over udskiftningen af præsterne og sammenligningen af udskiftningen af verdslige embedsmænd og præster bliver ganske misvisende. Alt i alt bekræfter de statistiske opstil-

linger vor hidtidige viden og deres nytte er derfor begrænset. De mange mindre mangler i kommentaren skal forbigås her. I modsætning hertil er de personalhistoriske oplysninger om de verdslige embedsmænd med de hosføjede litteraturhenvisninger en værdifuld kilde for dem, der beskæftiger sig med Nordslesvigs (og hele Sønderjyllands) historie i denne usædvanligt omskiftelige periode.

G. Japsen

Leo Tandrup: *Ravn I-II. Kristian Erslev. Menneske. Historieforsker. Historieskriver*. (Gyldendal, 1980).

»Så vist som historikerens eget sjæleliv er grundlaget for alt, hvad han opfatter af fortiden, så vist afhænger det af dette sjælelivs omfang og dybde, hvor vidt han kan nå«. Kun fantasien gør det i sig selv døde »kildemateriale« levende, kun i »sammenspil med omgivelserne« fatter man hvordan en personlighed bliver til, og »de historiske genier« – også geniale historikere – bunder dybt i deres eget folks fortid og nutid; de er altid børn af deres tid og fornemmer »den hemmelighedsfulde forbindelse mellem fortid og nutid, og det er det, der gør dem til banebrydere og fornyere af historien«. Disse Erslev-citater, så typiske for det 19. århundrede, genoplivet i situationen efter 1968, er dr. Tandrup's udgangspunkt for de to bind der på næsten 700 sider skildrer den nyere tids mest banebrydende historiker, Kristian Erslev (1852-1930). Bøgerne er smukt udstyret, noterne er forbilledlige, Anette Kruses vignetter yndefulde, billeder og ikke mindst billedtekster er ypperlige, sproget er levende, smidigt og afslappet; kapiteloverskrifterne vil nogle finde krukke, men der er god mening i dem, og den stadige vekslen mellem »Kristian«

og »Erslev« spiller både på Goldschmidts to ravne (den lyse og den mørke, historieskriveren og kildekritikeren) og på forfatterens forhold til sit emne: saglig vurdering af et stykke historisk arbejde og kritisk-sympatisk medleven i et menneskes sejre og nederlag. Havde Ibsen ret i at det at digte er en kamp mod dæmoner (trolde) i hjernens og hjertets hvælv, d.v.s. at holde dom over sig selv, så gælder det ikke mindre den historiker der formår at engagere sig i sin egen fortid og dens »hemmelighedsfulde« forbindelse med nutiden.

Den indtrængende analyse af Erslevs værk (og værker) udfoldes i en bred fremstilling af hans »sammenspil med omgivelserne«, den politiske, sociale og kulturelle udvikling i det 19. århundrede, ledsaget af mange strejflys over særlige problemer, hvoraf det skiftende syn på arbejde og familieliv nok er de interessanteste.

I snævrere forstand er baggrunden mandens private liv, venskaberne, de to ægteskaber, påvirkning fra skolens og universitetets lærere (C. Paludan-Müller), det brydsomme forhold til andre historikere (fortræffelige portrætter af Fridericia, Rubin og Steenstrup). Alt dette er inddraget i tilblivelsen af Erslevs videnskabelige arbejde og uadventede virke. Det energisk fastholdte sammenspil mellem manden og tiden bevirker at bogen foruden at være en indfølelse biografi også bliver et intenst historisk tidsbillede.

Eftertiden så i Erslev den ubønhørlige kildekritiker, der ofte trådte landsmænd over tærne ved at gennemhulle yndlingsdogmer fra nationalliberalismens romantiske kultursyntese og især dens sårbare forhold til alt tysk – som da han påviste det berettigede i augustenborgernes arvekrav eller at legenden havde spundet sit net om dragonen Niels Kjeldsens heldedød på Kolding

landevej i 1864. I eftermålet formedes den »myte« Erslev selv havde skabt: »tør, klar, saglig, ensidig forstandsdomineret, fantasiløs og lidet åndfuld«. Disciplene broderede videre på myten – bogen er et hvast opgør med et helt historikerkuld – men Erslev var mere end som så. Der var også en anden side, og bogen er en redegørelse for det dilemma han derfor kom ud i og som endte med, at han 1912 gav op som historiker, blev direktør for Carlsbergfondet og siden rigsarkivar (han var også en stor praktisk dygtighed og en mesterlig administrator). Det er en bog om en stor historikers krise, da han ikke mere turde regne med et sikkert ståsted i sin egen videnskabsvidenskabelighed.

Erslev kom fra en bonde- og degneslægt; faderen sled sig opad i samfundet, som det dengang var muligt når man tilhørte et samfundslag der med voksende liberalisme og kapitalisme fik mulighed for at realisere miljøets opdrift. Den unge Erslev var udpræget karrierejæger og vilde vinde ry, også for – med en brandesiansk missionær glød – at bruge berømmelsen til at øve indflydelse i en moralsk opdragelse og almen udvikling af det folk, han selv kun havde et platonisk forhold til (derfor gik det ikke da han vilde optræde i politik, på det radikale venstres linie), men »folket« – dette romantiske begreb der for mange kulturradikale nogenlunde svarede til hvad »Gud« var for idealistiske forgængere – viste sig trægt og ubevægeligt, ikke værd at spille pædagogisk historieskrivning på. Også det var en grund til at forsage som historiker.

Den begavede yndlings kritiske sans – så afgørende for hans sociale ambition – vågnede tidligt under den dominerende faders indflydelse; den udvikledes i skolen (hvor de historiske studier begyndte med numismatikken),

og end mere under Brandes' kateder hvor hans livssyn mere vakttes end skabtes. Han blev naturligvis ateist og positivist, kunde nok siden kritisk og positivt vurdere religionen som samfundsfaktor, men aldrig fatte kristendommen som et eksistentielt anliggende. Han var vis på at det historiske arbejde han engagerede sig i, drevet efter naturvidenskabelig metode – d.v.s. darwinistisk udviklingslære – kunde nå til objektiv sikkerhed ved neutral iagttagelse og værdifri tænkning.

Alligevel var historikerens eget sjæleliv grundlaget for at forstå fortiden, og resultaterne beroede på dette sjælelivs dybde og bredde, men det stod ikke til debat at der var en rationel harmoni mellem det i kilderne objektivt givne og det subjektivt oplevede (ganske som samtidens teologi på sin vis mente); det skulde dog ikke betyde forsømmelse af følelsen eller frakobling af fantasien, og dette moment styrkedes gennem kunsthistorikeren, Julius Lange, der også var ateist, men åben for at kunstnerisk erkendelse var andet og mere end naturvidenskab, og som endog kunde optage religiøse værdier i sit helhedssyn. Vel var den unge Erslev »forstandsdomineret« af positivismens naturalistiske verifikationskrav, men også tilgængelig for følelsesoplevelser og udstyret med frodig fantasi; det sås i forholdet til hans første kone, og det brød igennem i hans vækelsesprægede begejstring for Italiens natur og kunst, især i en »næsten« religiøs dyrkelse af renæssancens livsglæde.

Med samme entusiasme tilegnede han sig i Berlin den nu helt udfoldede tyske historicismes kildekritik – i den sammenhæng får vi en glimrende skildring af dens førende mænd. Han blev frigjort i sit forhold til det tyske og tog sit parti: følelsessiden blev fortrængt, bl.a. ved det karrierestræb der 1883

gjorde ham til professor i historie, og da positionen var vundet indbankede han gennem mange år den kildekritiske metode i de studerende, ved sine bøger og vel mest gennem sine øvelser; med pædagogisk talent udfoldede han den berømte »historiske teknik« – min egen teologiske generation mærkede reflekserne i professor J. Oskar Andersens undervisning; i meninger stod han Erslev fjernt, men metoden var den samme. Den bed sig fast i disciplinene – den sidder der endnu – og hans ry voksede efterhånden som han udhulede nationalliberalismens romantiske tradition, bl.a. ved at vende op og ned i synet på middelalderen – dog uden helt at ville bryde med den.

Thi helst vilde han forene realisme og idealisme; kildekritikken var, også i de unge år, altid kun vejen, aldrig målet. Selv mødte han kritik fra fagfæller, og for at vise at han ikke led af udtørende ensidighed gik han, da de kritiske sejre var vundet, over til store historiske fremstillinger. Men her var talentet ikke det samme, den sproglige færdighed kom kun ved årelangt slid, og også her spiller private forhold ind: uden den tragiske dimension drives der ingen engageret historisk virksomhed, men det perspektiv kom med det i mange år uforløste forhold til den unge historiker (som langt senere blev hans anden kone), Anna v.d. Hude, der havde en højst forunderlig fortid, var lige så stiv i kildekritikken som han og bistod ham med det store publikationsarbejde. Hun blev siden spiritist, var en særdeles selvstændig religiøs personlighed som han, ateisten, loyalt støttede i at udgive spiritistiske værker; hun må have været en mærkværdig udfordring for en »forstandskold« rationalist! Disse kapitler er spændende »som en roman«.

Fra 1890erne var positivismen på retur i åndslivet; selv Brandes kørte træt

og kastede sig i Nietzsches spor over heltedyrkelsen. Idealismen kom atter til live, og nu skulde folket belæres. Derfor fandt Erslev med andre historikere (af meget uens observans) sammen om Danmarks Riges Historie, som han selv supplerede med mange nye bidrag, gjort med betydelig fortællekunst og med vægt lagt på de »indre« linier, ikke som før mere ensidigt på det social-økonomiske.

»Du fatter kun den ånd, du ligner« havde Erslev lært af Nietzsche! Og det skal nok være rigtigt at hans bedste portrætter er »selvbiografiske«: det gælder den tidlige skildring af Machiavelli som gennembrudsmand a la Brandes, det plastiske billede af Erik af Pommern og især det levende portræt af Luther (det vilde man ikke have ventet!) i bogen om det 16. århundrede, som venner og kritikere fandt alt for kirkehistorisk. Men jeg kan ikke være enig i at Erslev ved at skelne mellem den unge og den ældre Luther er »original«. Den skelnen er opfundet allerede på reformationstiden, overtaget af pietismen og rendyrket i den med Erslev samtidige liberale teologi, f.eks. i V. Ammundsens Luther-bog fra 1907 og i det hele i meget af den nyere Luther-renæssance.

Men Erslev vakte ikke almindeligt bifald som historieskriver; nu var myten skabt, og han skuffede venner og elever ved ikke selv at leve op til den. Det skuffede så atter ham, og det var en af grundene til at han gav op som historiker. Men mere betød det nok at det positivistisk-darwinistiske livssyn (en af de masker der æder sig indad og bliver en del af en selv) ikke holdt stik. For i tiden lige før ragnarok (altså 1914) blev Europas intellektuelle elite klar over, at den rationelle og optimistiske harmoni var bristet; udvikling var ikke blot fremgang, men kunde også føre til kaos. Den industrielle revo-

lution opløste samfundene og gjorde folk rodløse; det politiske spil (oprustningerne) skabte angst, samfundene polariseredes, naturvidenskabernes stabilitet var alt andet end stabil (også her spillede den subjektive relativisme ind), sjælelivet og dermed dets adækvate billede af fortiden opløstes, og i Freuds spor så man at mennesket ikke var et rationelt væsen, men i sine lidenskabers vold. Og den darwinske udvælgelsesteori (survival of the fittest) førte lige ind i værdinihilismen: godt og ondt var ikke underlagt den ufejlbare samvittigheds afgørelse, men et spørgsmål om hensigtsmæssighed; ret og moral blev helt flydende begreber.

De mange opløsningstendenser (og så Fridericias død i 1912!) gjorde Erslev træt. Endnu i 1911 søgte han at give den lyse og den mørke ravn hver sit: kildeforskning var »ren« videnskab, historieskrivning en subjektiv fremstilling i slægt med den kunstneriske. Det var for så vidt ingen ny tanke hos ham og nu skulde skellet bruges til at dele sol og vind lige mellem forstand og følelse/fantasi. Men han kunde ikke slippe af med sin egen maske og ikke finde en balance som var til at leve med, fordi rationalitet og optimistisk udviklingstro gennem relativismen var afløst af skepticisme og pessimisme.

Når intet stod fast kunde man heller ikke med glød docere kildekritik (også her er forskerpersonligheden integreret i metoden), og som så mange andre nyidealister evnede Erslev ikke at overvinde værdinivelleringen. Så måtte han hellere give til noget han kunde: dirigere Carlsbergs store midler, styre vort fornemste arkiv, læse for sin halvblinde kone om aftenen og af og til bidsk forsvare de strålende resultater fra den kildekritiske fase. Var så Erslev en lige så tragisk figur som Erik af Pommern der rejste til Gotland og levede af sørøveri i sit fordums riges van-

de? Nej, hans livsaften forgyldtes af Anna, så med en let travesti af Hostrup kan man sige at selv om der gik en historiker tabt, et menneske blev dog bevaret!

Med rette trækker dr. Tandrup linien op til situationen efter 1968, det vil bl.a. sige til opgøret med den »værdifrie« videnskab. Den eneste formelle indvending mod bogen skyldes de mange gentagelser; man har fattet tesen længe før konklusionen, for den indhamres energisk helt fra starten. Det er muligt at nogle af »årsagssammenhænge« eller samspillene er mere åndfulde end boldbare; men der er skabt en virkelig stor biografi, en kunstnerisk historikers medlevende og medlidende værk, ikke en fotografisk gengivelse af »wie es eigentlich gewesen«, men et farverigt portræt, udført i samspil mellem model og maler, ikke blot en dom over en historiker, men historikers dom over sig selv og sin videnskab.

P. G. Lindhardt

Paul Holt: *Kirkelig Forening for Indre Mission i Danmark gennem 100 År 1861-1961*. (Lohses forlag, 1961-77).

Når Indre Mission ved sin 100-årsdag skulde have et stort anlagt festskrift måtte opgaven nødvendigvis overdrages seminarirektor Paul Holt. Han har de saglige forudsætninger: adgang til det ellers ikke altid lettilgængelige arkiv, som viste sig fyldigere end hidtil antaget, og han var en skolet og erfarne historiker som sad inde med de metodiske forudsætninger; det vidste man bl.a. fra det dygtige arbejde han allerede 1940 udgav om Københavns Indre Mission 1865-1940. Også den personlige baggrund var i orden. Værket er dediceret til farfaderen – den

kendte indremissionær og gårdejer Jens Holt fra Taulov – og til faderen, den også særdeles kendte indre missions præst der gennem 40 år gjorde sit sogn på Københavns Østerbro til en mønstermenighed i den aktivistiske pietismes forstand, og samtidig var en solid luthersk-konfessionel teolog af militant type.

Roden kendes på frugten. På intet punkt fornægter PH sin fortid, og han er til det yderste loyal mod sin baggrund og over for det materiale han fik i hænde til at skildre den; han er også udrustet med så meget vidsyn, at der aldrig bliver tale om hagiografi; der er en rimelig distance til både personer og sager, men et jubilæumsskrift er altid vanskeligt, fordi man venter at det skal kaste glans over sit emne; det sker også, men varsomt, og om panegyrik er der ikke tale.

Principielt står PH i den tradition der i overensstemmelse med det 19. århundredes personlighedskult og den liberale teologis tro på personlighederne som åndens »gennembrudspunkter« særligt samler sig om personskildringerne, ikke blot i biografisk forstand, men som det for hele værket bærende. I så henseende mindes man om Valdemar Ammundsens fremstilling af det 19. århundredes kirkehistorie som et persongalleri, eller om Michael Neiiendams håndbog i frikirker og sekter. Til gengæld er der næsten intet gjort ud af Indre Mission, anskuet i samfundsmæssig sammenhæng. Indledningen taler om tre typer – vel at mærke psykologisk at forstå – den kultiske, den statiske og den dynamiske (den sidste er Indre Mission!). Dertil svarer det godt at netop personskildringerne – af Vilh. Beck, de første missionærer (Jens Larsen og Jens Dyrholm, eller den ejendommelige pastor Carl Moe (Harboøre!) – gennemgående er vellykkede og nuancerede. Når grænsen overskri-